

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ LEVÉLTÁRAI

A magyar állam alapítása és a keresztény egyházszerkezet kiépítése egymással szorosan összefüggő, valójában elválaszthatatlan feladatokat jelentett az első ezredfordulón, Szent István király életében. Az egyházszerkezet működése az írásbeliség kultúrájának fejlődését és terjedését is magával hozta, ami az állam működése során is egyre fontosabbá vált. Mindez egy sok évszázados együttműködés, szoros összefonódás kezdetét jelentette az egyház és a világi intézmények, szervezetek számára. Ennek eredményeként az egyházi levéltárak végigkísérték hazánkat ezeréves útján, forrásaik a magyar történetírás szerves, nélkülözhetetlen részét alkotják.

Az egyházi levéltárak sorsa természetesen összefüggött az egyházszerkezet változásaival, s a Szent István által alapított egyházmegyék élén álló püspökök munkájának segítésére, tanácsadó testületként hamarosan megszervezték az első székeskáptalanokat is. Ezzel tulajdonképpen kialakult az egyházmegyékhez köthető katolikus levéltárak máig is jellemző, két fő típusa: püspöki (érseki) és káptalani (főkáptalani) levéltárak formájában. Az egyházszerkezet kiépülésével párhuzamosan virágzásnak indultak Magyarországon is a szerzetesrendek. Ennek a fejlődésnek köszönhető, hogy a 12. század végétől megjelent a káptalanok és bizonyos szerzetes konventek új funkciója, a hiteleshelyi tevékenység, melynek során közhitelű, jogbiztosító jellegű írásokat állítottak ki, és őrizték azok másolatait. A hiteleshelyek – Európában kivételes, sajátosan magyar módon – pótolták a Magyarországon hiányzó közjegyzőket, s az így keletkezett iratokat gondosan elkülönítve, külön nyilvántartással tárolták.

Az egyházi levéltárak jellemző tárolási helye a középkorban a templomok sekrestyéje, illetve tornya volt. Sajnos az iratok fontossága, megkülönböztetett kezelése sem nyújtott védelmet az elemi károk, pl. villámcsapásból származó tüzesetek, vagy éppen a tatárok pusztítása ellen, sőt ezen kívül a levéltárak szándékos rongálása is előfordult egy-egy hatalmaskodás alkalmával, a birtokviszonyok és tulajdonjogok önkényes módosítása érdekében. Az említett iratpusztítások ellenére bizonyos dunántúli egyházi gyűjtemények, például

az esztergomi, pannonhalmi és veszprémi levéltárak igen jelentős középkori állománnyal rendelkeznek, és összesen több, mint tízezer oklevelet őriznek.

1526 után a törökök által elfoglalt és tartósan uralt területeken megszűnt a hagyományos egyházszerkezet, s a régi iratok nagyrészt elvesztek. Folyamatossá vált a levéltári anyagok török veszély előli menekítése, előbb-utóbb szinte valamennyi levéltár „útra kelt”, és sajnos számos el is pusztult közülük útközben. A törökök kiűzése után a levéltárak visszaköltözése sem ment egy csapásra, hanem esetenként még hosszú évtizedeket vett igénybe. Annak ellenére tehát, hogy módszeres és szándékos iratpusztításról a törökök részéről sem beszélhetünk, ez az időszak mégis jelentős károkat (nagyértékű iratvesztést, keveredést) okozott a levéltárakban. Ennek következményei a másfél évszázados megszálláson jóval túlmutatnak.

A 18. század a katolikus egyházszerkezet újjáépítésének kora volt. Végre „hazaköltözhettek” a püspökségek és káptalanok régi székhelyeikre, újraindulhatott a hiteleshelyi tevékenység, s a katolikus egyház fokozatosan jelentős birtokokhoz jutott a töröktől visszafoglalt területeken. A legtöbb levéltár iratsorozatai ettől az időtől fogva már folyamatosak, a plébániák levéltárai is gyarapodásnak indultak, bővült az írásbeliség, s mindezt természetesen nem nézte tétlenül az állam sem, sőt a Habsburg uralkodók tevékeny, meghatározó szervezői lettek a katolikus egyház újjáépítésének. Mária Terézia új egyházmegyéket is alapított. A püspöki és kanonoki kinevezések főkegyúri jogának következetes, egyre szélesebb körű alkalmazásával a királyok számára megnőtt a beavatkozás lehetősége. Szabályozták az egyházi birtokok gazdálkodását, s a felvilágosult uralkodói célok (mint például az ország erőforrásainak, lélekszámának felmérése,

Felvallási jegyzőkönyvek sorozata a győri káptalan hiteleshelyi levéltárában

vagy éppen hasznos gyakorlati ismeretek terjesztése, népszerűsítése) gyakran az egyházi szervezet közreműködésével valósultak meg. Az uralkodói tervek még drasztikusabb beavatkozást eredményeztek a szerzetesrendek életében: 1773-ban a Magyar Kamara levéltárába szállították a feloszlatott jezsuita rend iratait, 1782-ben pedig a II. József által „haszontalannak” tartott, s így feloszlatott szerzetesrendek levéltárai kerültek ugyancsak a Kamarához. Időközben a középkori várakat felváltva megépültek a kor divatjának megfelelő barokk püspöki-főúri paloták, s általában ezekben az épületekben kaptak helyet a püspöki levéltárak. A 18. század közepétől a rendszerezés igénye is felmerült, az iratokat tárgyi csoportokba-sorozatokba rendezték, s azon belül időrendben aktánkénti számsorrendet alakítottak ki, és elkészítették az iratok lajstromát.

A 19. században folytatódott a rendszerezési munkák, továbbra is jellemző volt az iratok tárgyi alapon történő csoportosítása és elhelyezése, s ez a megoldás gyakran a különféle iktatási rendszerek bevezetése után, azok mellett is tovább élt. Az 1870-es évektől vannak adataink a katolikus egyházi levéltárak tudományos kutatásáról, s a növekvő érdeklődést jelzi, hogy a Magyar Történelmi Társulat is módszeres levéltár-látogatásokba és felmérésekbe kezdett az egyházi levéltárakban. Megjelentek az első levéltár-ismertető publikációk, és forráskiadványok formájában kezdtek el közölni a levéltárak legfontosabb-legrégebb anyagait. Az 1874. évi XXXV. törvénycikk bevezette a közjegyzői intézményt, s ezzel véget vetett az egyházi hiteleshelyek tevékenységének. A káptalani magán- és hiteleshelyi levéltárak őrzőhelye azonban továbbra is a templomok épülete maradt, innen általában csak a 20. század második felében költöztették ki az iratokat. Az 1894. évi XXXIII. törvénycikk

elrendelte az állami anyakönyvezést, ezzel megszűnt a plébániákon vezetett egyházi anyakönyvek jogbiztosító, közirat jellege, s egyúttal valamennyi egyházmegyei központban megkezdtek az anyakönyvi másodpéldányok gyűjtését.

Az első világháború utáni, jelentős területi változások természetesen az egyházszervezetet is nagymértékben érintették. Igen számottevő mennyiségű egyházi levéltári anyag került külföldre, s a politikai határok által keresztülvágott egyházmegyék esetében az utódállamok között általában nem történt iratcsere. A két világháború között az egyházi levéltárakban időnként már az iratbőség valamint a helyhiány is okozott gondot, és elhamarkodott selejtezések is előfordultak, elsősorban a gazdasági levéltárak esetében, amelyeket általában külön épületekben, a jószágkormányzóságokon őriztek. 1932-ben a Magyar Minerva évkönyve adott elsőként átfogó képet Magyarország új határai között a katolikus egyházi levéltárakról, intézményenként ismertetve azokat. Püspöki-(érseki-) és káptalani (főkáptalani) levéltáraink ekkor kilenc városban voltak: Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pécs, Székesfehérvár, Szombathely, Vác, Veszprém. (A Trianon előtti Magyarország területén 21 püspöki- és káptalani székhely létezett és 6 görög katolikus központ is működött.) A püspöki székhelyeken kívül egyetlen társaskáptalani levéltár működött Sopronban. Igen jelentős volt ugyanakkor a szerzetesi levéltárak száma: a ferencesek 21, a piaristák 7, a kapucinusok és bencések 4-4, a domonkosok 3, a premontreiek, minoriták, kármeliták, irgalmasok, ciszterciak 2-2, a szerviták egy intézményt tartottak fenn. (A mai helyzetet figyelembe véve megállapítható, hogy a szerzetesi levéltárak száma a 20. század második felében ötvenről tízre csökkent, ezek közül hat a nyilvános magánlevéltár, a veszteség tehát igen számottevő.)

1945 tavaszán háborús károk érték a dunántúli levéltárak zömét, Sopronban, Szombathelyen, Esztergomban, Pécsen és Veszprémben. Az első két esetben káptalani levéltárakat, míg a többinél a jószágkormányzóságok gazdasági iratait érte bombatalálat. A következő jelentős esemény a levéltárak életében az 1947-ben elfogadott, levéltárakról szóló XXI. törvénycikk, amelynek értelmében a katolikus egyházi levéltárak közérdekű magánlevéltáraknak minősültek. A törvény először írta elő a szakfelügyeletet az egyházi levéltárak területén, végrehajtására azonban a politikai változások miatt nem került sor.

Az 1950-es évek fokozottabb állami tevékenységet, beavatkozást hoztak az egyházi levéltárak életében. Az 1950. évi 29. tvr. megszüntette a káptalanok és konventek hiteleshelyi levéltárait, és elrendelte, hogy anyagukat az állami levéltárak vegyék át. Az egyházi levéltárakat nemzeti érdekű magánlevéltáraknak nyilvánították. A szerzetesrendek 1950-es feloszlatása után – néhány

Levéltári dobozok a veszprémi káptalan magánlevéltárában

A tapolcai plébánia 18. századi anyakönyve a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban

kivétellel – a szerzetesi levéltárak is megszűntek, anyaguk zöme az államosítással kapcsolatos zűrzavarban elkallódott, kisebb részüket sikerült a szerzeteseknek, esetleg a területileg illetékes állami levéltáraknak begyűjteniük. 1951 tavaszán a Levéltárak Országos Központja utasította a területi levéltárak vezetőit, hogy az illetékességi területükre eső egyházi levéltárakat látogassák meg és tapasztalataikról tegyenek jelentést. 1951 ősztől a katolikus levéltárakat állományvédelmi szempontokra hivatkozva közös kezelésbe vették, a továbbiakban két kulcs kellett kinyitásukhoz, az állam és az egyház képviselői csak együttesen juthattak be a raktárakba. Ez az állapot 1957-ig tartott. Kedvező fejlemény volt mindemellett, hogy a levéltári anyagról szinte valamennyi levéltárban egységes leíró szempontok szerint alapleltárt készítettek (melyben a levéltári anyagot általában tárgysorozatonként ismertették), megkezdték a kiemelkedő forrásértékű anyagok mikrofilmzését, s az 1950-es évek végén a Levéltári leltárak c. sorozat részeként a székesfehérvári püspöki-, az egri érseki-, később pedig az esztergomi primási levéltárak ismertetői is megjelentek.

Az 1969. évi 27. tvr. szaklevéltárrá nyilvánított 23 katolikus egyházi levéltárat (20 püspöki és káptalani, 3 szerzetesrendi levéltárat), s az év tavaszától a püspöki kar létrehozta az Országos Katolikus Gyűjteményi Központot, melynek feladata többek között a katolikus egyházi levéltárak tevékenységének koordinálása lett, illetve a levéltári intézmények és az illetékes minisztériumi szervek között közvetített. 1971 tavaszán az egyházi szaklevéltárakban is érvényessé vált a Levéltárak Ügyviteli Szabályzata, amely részletesen és egységesen szabályozta a magyar levéltárak tevékenységét. Élénkült az egyházi levéltárak kutatóforgalma, megkezdődhetek az egyháztörténeti kutatások, melyek az előző két évtizedben nem voltak jellemzőek. Az 1950–1970-es években általában egy-egy levéltári szolgálattal megbízott papi személy, egyéb feladatai mellett töltötte be a levéltárosi tisztelet, a '80-as évektől azután megjelentek az első civil munkatársak. Az Új Magyar Központi Levéltár Módszertani Osztályán 1983–1989 között négy alkalommal szerveztek továbbképzést az egyházi levéltárosok számára. 1981 áprilisában a Magyar Könyvtárosok Egyesületén belül létrejött a Levéltári Szekció, majd 1986 decemberében ennek utódjaként az önálló Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE). Az egyesület kezdettől fogva foglalkozott az egyházi levéltárak kérdéseivel, problémáival is, tagságában egyházi levéltárosok is helyet kaptak. 1993 júniusában Debrecenben alakult meg az Egyházi Levéltárosok Nemzetközi Szövetsége Magyarországi Tagozata, s ennek jogutódjaként jött létre 1995-ben a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE).

Az 1990 után újrainduló szerzetesrendek közül csak kevesen éltek a levéltár-alapítás jogával, mindössze három új nyilvános szerzetesi levéltár született. A rendi levéltárak esetében általában nem megvalósítható, s így nem is cél egykori levéltári anyaguk teljes körű begyűjtése (jelentősebb iratbegyűjtés a ferencesek és a piaristák levéltáraiban történt), a tulajdonos rendek gyakran inkább letéti szerződést kötöttek a régi levéltári iratanyaguk maradványait őrző közlevéltárakkal.

1993 májusában II. János Pál pápa rendeletére új egyházigazgatási beosztás lépett érvénybe Magyarországon. A területi változás valamennyi egyházmegyét érintette, és új egyházmegyék is születtek. 1995-ben az LXVI. törvény alapján a korábban szaklevéltárként működő egyházi levéltárak nyilvános magánlevéltárak lettek.

Az iratanyag ismertetése

Eltekintve az intézményes keretektől, a katolikus levéltárak között kutatói szemmel négy nagy csoportot, azaz „levéltártípust” különböztethetünk meg.

1.) A püspöki (érseki) levéltárak legfontosabb iratképzői az egyházigazgatási teendőket a mindennapokban ellátó püspöki hivatalok, az egyházmegyék ítélkező fórumát jelentő szentszéki bíróságok, illetve az egyházi iskolák felügyeletét, központi igazgatását végző tanfelügyelőségek. (A feudális korban valamennyi említett funkció, az egyházkormányzati-, bírósági- és iskolai ügyek felelőse egyaránt a püspöki szentszék, latinosan konzisztórium testülete volt.) Szintén a püspöki levéltárakhoz tartoznak ugyan, de nagyobb különálló egységet képeznek a gazdasági levéltárak, amelyek az 1945 előtti egyházi uradalmak, illetve azok kezelését végző jószágkormányzóságok irataiból keletkeztek,

A veszprémi püspökség 1009-ben kelt adománylevelének 13. századi átírása

és gyakran máig is külön épületben található. Külön kezelésük, illetve az uradalmi szervezet megszűnése miatt az iratok sorsa általában hányatottabb volt a püspökségeken tárolt anyagokhoz képest, a gazdasági levéltárak tehát gyakran hiányosabbak, sérültebbek. A felsoroltakon kívül szinte valamennyi püspöki levéltárban előfordulnak más intézmények iratai is, pl. szemináriumok, vallásos egyesületek-társulatok, megszűnt szerzetesi intézmények tartoznak ide. A püspöki levéltárak további részét képezhetik a főpapi és papi személyek hagyatécai is.

2.) A káptalani (főkáptalani) levéltárak rendjét általában a káptalani jegyzők (jogász-ügyvéd alkalmazottak) alakították ki. Két fő részük van: magánlevéltár és hiteleshelyi (országos) levéltár. A magánlevéltár a kanonoki testület belső ügyeinek, tanácskozásainak iratain kívül általában jelentős iratanyagot tartalmaz a székesegyházakról, mint a káptalanok liturgikus szolgálatának helyszínéről. Külön iratkezelése volt a különféle (egyházi-, tanügyi- és jótékonyági célokat szolgáló) „kegyes alapítványok” tőkéjét kezelő alapítványi hivataloknak, s mivel a káptalanok általában a püspöki uradalmaktól függetlenül, önállóan gazdálkodtak, szintén vannak gazdasági-uradalmi irataik is, amelyek a püspöki gazdasági levéltárakhoz hasonlóan gyakran hiányosak.

A hiteleshelyi- (vagy más néven országos) levéltárakban a közhitelű tevékenység során jöttek létre a birtokbaiktatások, királyi parancsra végzett megkeresések és vizsgálatok, a káptalanok előtt tett vallomások, végrendeletek, címereslevelek stb. iratsorozatai. Általában ennek az anyagrésznek, illetve tágabb értelemben a káptalani levéltáraknak köszönhetően van jelentősebb mennyiségű középkori iratanyaga a katolikus levéltári intézményeknek.

3.) A plébániák levéltárai részben „tükörképei” a püspöki levéltárakban található, plébániákra vonatkozó iratanyagnak, hiszen az iratok zömét a püspökséggel folytatott levelezés teszi ki, s ami itt eredeti, a másik helyen fogalmazványként kell szerepelnie és viszont. A helyzet azonban – többek között az iratvesztés és a helyi jellegzetességek-különbségek miatt – ennél jóval bonyolultabb. A plébániákon őrzött anyagot a hivatali levelezésen kívül értékes helyi összeírások, a plébánia történetéről vezetett „historia domusok”, iskolaszéki iratok egészíthetik ki, s a gazdasági és alapítványi ügyek is rendszeresek. Időnként céhek, később vallási társulatok-egyesületek anyagai is bekerülhetnek, s ezen kívül itt található az espereskerületi iratok is, amennyiben volt a helyi plébánosoknak esperesi megbízatása, illetve tevékenysége.

4.) A szerzetesrendek levéltáraiban a központi kormányzati iratokon kívül az egyes rendházak, apátságok és az intézmények (iskolák, főiskolák) iratai általában külön találhatóak. A szerzetesek gazdálkodásáról természetesen fennmaradtak gazdasági iratok is. Jelentős a letétek száma, ugyanis szívesen helyeztek el egy-egy nagy múltú szerzetesi intézményben megőrzésre pl. családi levéltárakat. A szerzetesek szellemi, tudományos tevékenységének köszönhetően általában gazdagabb hagyatéki és kéziratári anyag jellemző ezekre a levéltárakra.

A felsorolásból látható, hogy a katolikus levéltárakban nemcsak az egyháztörténet kutatói találnak érdekes és értékes forrásanyagot. A helytörténetírók számára nélkülözhetetlenek a plébániák és a püspökségek településekre vonatkozó iratai; az oktatás történetével foglalkozók nem kerülhetik el a tanfelügyelőségek (s benne a népiskolák, középiskolák) anyagának, az iskolaszékek, a tanító szerzetesrendek iratainak vizsgálatát; a gazdaságtörténészek remek forrásokat találnak az egyházi birtokok iratai között; egy-egy néprajzi kutató számára kincset érhetnek az úriszéki vagy szentszéki perek vallomásai; az életmód kutatói számára a hagyatéki leltárak részletei; a családfakutatók számára az anyakönyvek információi; a művészettörténészeknek régi épületek tervrajzai és leírásai; a tájkutató természettudósok egy-egy határjárás vagy éppen egy szépen megfestett régi térkép részletei; a demográfusok a népességösszeírások adatai... A különféle kutatási lehetőségeknek valójában nincs határa. A kutatói érdeklődés sokat változott az elmúlt évtizedekben, és igen változatos módon hasznosította az egyházi levéltári forrásokat.

Vetési Albert veszprémi püspök címere

Zichy Ferenc győri püspök (1743–1783) pecsétnyomója, 1774

A KATOLIKUS LEVÉLTÁRAK KÖZELMÚLTJA ÉS JELENE

Az 1995-ös levéltári törvénynek megfelelően, jelenleg 20 bejegyzett katolikus (köztük 3 görögkatolikus) nyilvános magánlevéltár működik Magyarországon (ebből 14 egyházmegyes és 6 szerzetesi intézmény). A szám a korábbiakhoz képest, első látásra kevésnek tűnhet, ennek oka, hogy a közösen kezelt püspöki és káptalani levéltárakat ma már általában egy intézményként, egyházmegyei levéltárként szerepeltetik, míg korábban külön szaklevéltárként voltak bejegyezve. (A nem nyilvános intézményeket is figyelembe véve még egy egyházmegyei- és további négy szerzetesi levéltárról is beszélhetünk, ezek a törvény szerint magánlevéltáraknak minősülnek.) A 20 bejegyzett intézmény 2020-ban összesen 11 ezer iratfolyóméter terjedelmű anyagot őrzött, ebből közel ezer ifm volt a szerzetesi iratanyag. Nem jelenik meg a nyilvántartásban az egyes plébániákon őrzött iratok jelentős része, régebbi felmérések adatai szerint az itt tárolt történeti iratanyag mennyisége még további 3-4 ezer ifm lehet. A katolikus levéltári anyag teljes terjedelme eszerint megközelíti a 15 ezer ifm-t.

A levéltári intézményekben őrzött anyagot a 2000-es adatok szerint 34 személy gondozta, közülük 16 volt főállású, s ez azt jelentette, hogy egy-egy levéltárba átlagosan nem jutott egy-egy főállású munkatárs. A teljes létszámból mindössze 6 fő volt, aki 1990 előtt állt munkába, 28 személy 1990 után került erre a területre. A rendszerváltás után tehát igen jelentősnek mondható a munkaerő gyarapodása, cseréje a katolikus egyházi levéltárakban. Az említett tendenciák a 2000 utáni évtizedekben is folytatódtak: manapság mintegy 50 fő tevékenykedik a katolikus egyházi levéltárakban, akik közül 34 főállású, s a levéltárak átlagosan két-három személyessé váltak (a 90-es évek intézményi átlaga még egy-másfél munkatárs volt). A nemzedékváltás is folytatódott, ma már alig akad olyan munkatárs, aki 1990 előtt állt munkába, és a dolgozók döntő többsége 1990 után szerezte diplomáját, az életkort tekintve a legjellemzőbb a 30-50-es korosztály.

A katolikus egyházi levéltárakkal kapcsolatos kiadványok száma összesen meghaladja a kettőszázat. Ha kiadási idő szerint vizsgáljuk őket, akkor megállapíthatjuk, hogy az 1950 előtti (11) és az 1950-1990 közötti (13) publikációk számát jelentősen meghaladják az 1990 utáni kiadványok (195). A rendszerváltás után tehát ezen a területen is „lépésváltás” történt, és 2010-től évente átlagosan 10 új kiadvány született (vagyis egy-egy év kiadványainak száma összevethető az 1990 előtti negyven év termésével). Az új munkák közel egy-

ötöde levéltári segédlet, egynegyede forráskiadvány, és több mint fele egyéb tanulmánykötet. Az 1990 előtti időszakhoz képest átalakult a kiadványok struktúrája-tematikája: legnagyobb mértékben a levéltárak és a fenntartók szempontjából is hasznosítható konferenciakötetek, adattárak, levéltártörténeti, archontológiai stb. munkák, ill. a forráskiadványok száma szaporodott az utóbbi évtizedben, míg a levéltári anyagot ismertető segédletek nyomtatásban kevésbé, inkább internetes formában, honlapokon és különféle adatbázisokban jelennek meg.

I. Ferenc magyar király címeradománya a Sisák család részére
a győri Egyházmegyei Levéltárban, 1800

Az utóbbi húsz esztendőben szinte valamennyi katolikus egyházi levéltárban történtek raktár-fejlesztések, az állományok részben, ill. időnként egészben újonnan kialakított vagy felújított raktárakba költöztek. A jövőben várhatóan további jelentős raktárkapacitásra lesz szükség, hiszen 1990 után számos egyházi oktatási- és szociális intézmény kezdte meg működését, melyek iratanyaga előbb-utóbb jelentkezni fog az egyházmegyei- és szerzetesi levéltárakban. Az elnéptelenedő, lakatlan plébániák levéltárainak beszállítása-mentése is több helyütt megkezdődött, és egyre többször fordul elő, hogy történeti irataikat rendezés, ill. szakszerű gondozás céljából a működő plébániák is letétbe adják a területileg illetékes egyházmegyei levéltárnak.

A 2000-es években sorra indultak az egyes levéltárak honlapjai, melyek segítségével az intézmények legfontosabb adatairól, a kutatások lehetőségeiről, kiadványokról, fondjegyzékekről lehetett tájékozódni. A 2010-es években az e-kutatás, vagyis az iratok digitális képeinek internetes szolgáltatása is megkezdődött. Az egyházi anyakönyvek és fontosabb helytörténeti források képállományára épülő, online kutatási lehetőséget elsősorban a családkutatók vették igénybe, s az új szolgáltatások eredményeképpen sokszorosára nőtt a levéltárak kutatóforgalma. Manapság már tíz levéltárban működik e-kutatói szolgáltatás, melyek keretében több mint 4 millió digitális képfelvétel kutatható.

A kutatószolgálat során a katolikus egyházi levéltárak évente kb. 2.500 kutatóval állnak kapcsolatban, a kutatási esetek száma kb. 40 ezer. Az említett adatok tíz évvel ezelőtt jóval szerényebbek voltak, a forgalom 90%-ban az e-kutatás szolgáltatásoknak köszönhető. Az online kutatások a könnyebb-gyorsabb hozzáférés miatt intenzívebbek, a szolgáltatás esténként, hétvégén is elérhető, és a kutatómunka akár otthonról is rendszeresen végezhető.

Levéltáraink életében fontos szerepet játszik a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE). Az egyesület honlapján (melte.hu) megtalálható az egyházi levéltárak egységes szempontok alapján készült ismertetése, az Arca adatbázisban (arca.melte.hu) együtt kereshetők-böngészhetők a magyarországi egyházi levéltárak segédletei (fondjegyzékei), a matricula.hu pedig az egyházi levéltárak közös e-kutatási felülete. Az említett honlapok-adatbázisok fejlesztésében az utóbbi évtized jelentős eredményeket hozott, s a jövőben várhatóan egyre fontosabbá válik a közösen végzett munka és intézményeink internetes szolgáltatásainak együttes megjelenése.

Összegzésként elmondható, hogy az elmúlt két évtizedben igen jelentős változások történtek mind a személyi- mind pedig a működési feltételekben, és a kutatószolgálatban is gyökeresen új szolgáltatások-teendők jelentkeztek. A katolikus levéltárakban a kor színvonalán álló, kiváló szakmai teljesítmények születtek, melyek elismerése sem maradt el: intézményeink és munkatársaink számos fontos feladatot-megbízást kaptak, és több rangos szakmai elismerést-díjat is nyertek. Az utóbbi évtizedben levéltáraink hat alkalommal kapták meg a Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (MACSE) Év Kutatóhelye díját, és hét kiadványunk nyerte el a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) által alapított Év Levéltári Kiadványa díjat. A levéltáros konferenciákon az egyházi levéltárügyet általában az elmúlt három évtized egyik sikerágazataként értékelik, ezzel is jelezve, hogy levéltáraink kiléptek a „hátrányos helyzetű rokon” 1990 előtti szerepéből, és a magyar levéltárügy szerves részeként aktív szerepet vállalnak a 21. századi lehetőségek-megoldások keresésében.

Szentszéki jegyzőkönyvek a győri Egyházmegyei Levéltárban, 19. század

MAGYARORSZÁG LEVÉLTÁRAI

BUDAPEST, 2022

A kiadványt támogatta:

Szerkesztette
Hermann István

Az első kiadást lektorálta
Boross István

© Szerzők

© Magyar Levéltárosok Egyesülete

Nyomdai előkészítés: Gáty István

Kiadja a Magyar Levéltárosok Egyesülete
Budapest, 2022

Felelős kiadó: Dr. Kenyeres István

Nyomdai munkálatok: EPC Nyomda
Felelős vezető: Szigeti Attila kereskedelmi igazgató

ISSN 2939-5879

KÖSZÖNTŐ

A levéltárak a legrégebb óta működő intézmények közé tartoznak, ha nem is világ- de Európa-szerte mindenképpen. Magyarországon már a középkor óta folyamatosan működtek levéltárak a királyi udvartól a vármegyéken át a szabad királyi városokig, egyházi és más testületekig. E szervezeteknek ma is működő archívumaik vannak, néhányuk valóban több évszázadra vezetheti vissza történetét. A levéltárak feladata kezdetben az volt, hogy a levéltár létrehozója számára legfontosabb okleveleket, iratokat megőrizze. Ezek az iratok jogokat, birtokokat, kiváltságokat vagy mentességeket bizonyítottak, így hosszú távú megőrzésükhöz elemi érdek fűződött. A levéltárak ugyanakkor zárt intézmények voltak, nem azért működtek, hogy az akár évszázadokon át felhalmozott felbecsülhetetlen történeti értékű iratanyagot tudományos szempontból hasznosítsák. Ez a fordulat csak a 19. század terméke, amikor a polgári állam megnyitotta régebbi hivatali iratait, így levéltárait az akadémiai kutatások előtt.

A kedvező változás ellenére a levéltárakat egészen a 20. század utolsó harmadáig az állandóság és a változatlanság nem éppen pozitív nimbusza lengte körül. A kutatók, érdeklődők, ügyes-bajos dolgaikat intézni kívánók a levéltárakról olyan képet alakítottak ki magukban, hogy azok valami poros helyek, avított kutatótermekkel vagy inkább szobákkal, tudós, azonban mogorva levéltárosokkal. A másik, azaz az intézményi oldalon pedig az a fajta hozzáállás volt a mérvadó, miszerint a levéltár egy tudományos intézmény, tudományos munkatársakkal, az itt dolgozók elsősorban történészeknek képelték magukat, a munka hivatali részét másodlagosnak ítélték, ami elsősorban az ügyfeles akták pedáns ügyintézésre koncentrált, és a tudományos kutatást, publikálást tekintették fő feladatnak. Ebben a képzetben a kutató inkább zavaró tényező volt, és ez az attitűd még a '80-as és '90-es évek közepén-végén is így volt.

A 2008-ban elfogadott „Szolgáltató levéltár” stratégia azonban már új irányba terelte a levéltárakat. Nem önmagában a stratégia miatt, hanem azzal, hogy a stratégiai koncepció megalkotása idején már maguk a levéltárak, azok meghatározó vezetői és munkatársai is teljesen máshogy vélekedtek saját szerepükről. Előtérbe került az információs társadalom igényeinek kiszolgálása,

a szolgáltató államhoz való kapcsolódás, a levéltáraknak gyors és hatékony kiszolgálást kellett nyújtaniuk az állam és az állampolgár felé. Ehhez megtették az első lépéseket a modernizáció irányába, a digitalizáció és az online jelenlét hangsúlyosan előtérbe került. A digitalizációban olyan öles léptekkel haladt az elmúlt időszakban a levéltári szakma, hogy a könyvtári és múzeumi területhez képest is jelentős előnyre tett szert. Az elmúlt két évtizedben épültek hazánkban új, modern levéltári épületek, vagy alakították át a modern követelményeknek megfelelően régiókat, a korábbi kis alapterületű kutatószobákat egyre inkább felváltották a számítógépekkel, internettel felszerelt kutatótermek, ahol minden érdeklődőt szívesen látnak. Ma már nem csupán a pergamen és papír alapú iratok megőrzését biztosítják a levéltárak, hanem a nagyobb intézmények képesek a legmodernebb eszközökkel az elektronikus iratok hosszú távú megőrzésére. Szinte minden hazai levéltár képes elektronikus szolgáltatások nyújtására, az érdeklődők otthon, a fotelból is – legalább részben – el tudják érni az őket érdeklő levéltári dokumentumokat. A levéltári rendszer minden szegmense – az állami, az önkormányzati, az egyházi vagy magánfenntartású levéltárak egyaránt – érzékelve a társadalmi igényeket szó szerint megnyitották kapuikat: előadások, konferenciák, kiállítások, levéltár-pedagógiai programok, levéltári éjszakák, levéltári piknik és más rendezvények várják az érdeklődőket, nem csak a tudományos végzettségűeket, hanem minden, a múltja, identitása iránt érdeklődő állampolgárt, időseket és fiatalokat, kicsiket és nagyokat is bevonzanak falaik közé.

Ma már azt gondoljuk, hogy a levéltáraink nem csupán a legrégebbi intézményeink, hanem a demokratikus állam biztosítékai is, ahol egyéni és közös ügyeink minden fontosnak tartott, maradandó értékű bizonyítéka, írásos emléke elérhető. A levéltárak emlékeztetőintézményekké váltak, amelyek megismerése minden múltja és jövője iránt érdeklődőnek fontos tanulsággal jár. Kötetünk a magyarországi levéltárak változatos, nyitott világát kívánja közelebb hozni az érdeklődőknek.

Budapest, Szent Jakab havában

Kenyeres István
a Magyar Levéltárosok Egyesülete elnöke

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNTŐ	5
MAGYAR NEMZTEI LEVÉLTÁR (Szabó Csaba)	10
A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA (Rácz György)	14
A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR MEGYEI LEVÉLTÁRAI (Káli Csaba)	32
AZ ELEKTRONIKUS LEVÉLTÁRI RENDSZER (Gerhard Péter)	48
VÁROSI LEVÉLTÁRAK (Bana József)	52
GYŐR MEGYEI JOGÚ VÁROS LEVÉLTÁRA	54
VÁROSI LEVÉLTÁR ÉS KUTATÓINTÉZET, SZÉKESFEHÉRVÁR	56
TATABÁNYA MEGYEI JOGÚ VÁROS LEVÉLTÁRA	60
VÁC VÁROS LEVÉLTÁRA	62
KŐSZEGI VÁROSI MÚZEUM, KÖNYVTÁR ÉS LEVÉLTÁR (Söptei Imre)	64
BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA (Toma Katalin)	66
ÁLLAMBIZTONSÁGI SZOLGÁLATOK TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRA (Cseh Gergő Bendegúz)	76
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁR (Farkas Gyöngyi)	82
KÖRNYEZETVÉDELMI ÉS VÍZÜGYI LEVÉLTÁR (Kiss József Mihály)	86

VERITAS TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET ÉS LEVÉLTÁR (Kissné Bognár Krisztina)	88
FELSŐOKTATÁSI INTÉZMÉNYEK LEVÉLTÁRAI (Vajda Tamás)	90
A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ LEVÉLTÁRAI (Lakatos Andor)	98
A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ LEVÉLTÁRAI (Hudi József–Szabadi István)	110
A MAGYARORSZÁGI EVANGÉLIKUS EGYHÁZ LEVÉLTÁRAI (Kovács Eleonóra)	122
MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM ÉS LEVÉLTÁR (Toronyi Zsuzsanna)	132
AKADÉMIAI LEVÉLTÁR (Hay Diana)	136
BLINKEN OSA ARCHÍVUM (Ivacs Gabriella)	138
POLITIKATÖRTÉNETI ÉS SZAKSZERVEZETI LEVÉLTÁR (Horváth Julianna)	142
MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE (MLE) (Hermann István–Zsidi Vilmos)	148
MAGYAR EGYHÁZI LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE (MELTE) (Koltai András)	154
MAGYAR LEVÉLTÁRAK VEZETŐINEK TANÁCSA (MLVT) (Hermann István)	162
FIATAL LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE (FLE) (Mátyás Zoltán)	164
MAGYAR FELSŐOKTATÁSI LEVÉLTÁRI SZÖVETSÉG (MFLSZ) (Vajda Tamás)	166
MAGYARORSZÁGI LEVÉLTÁRAK NÉVJEGYZÉKE	174

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

**A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA**

**A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
MEGYEI LEVÉLTÁRAI**

AZ ELEKTRONIKUS LEVÉLTÁRI RENDSZER